

Latipova Sabina

Sharqshunoslik Universiteti 3-kurs talabasi

SUVAYSH BUHRONI

Kirish, XX asrda vujudga kelib, to shu kunga qadar o'z yechimini to'la to'kis topmagan xalqaro muammolardan biri—Yaqin Sharq mojarosining asosini Falastin muammosi tashkil etadi. 1948-yil 15-mayda Isroil davlati tuzulganligi haqida Deklaratsiya e'lon qilinadi. Birinchi arab isroil urushi 1949-yilning fevraligacha davom etdi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, urushdan so'ng Ierusalim shahrining xalqaro maqomi belgilab qo'yilmadi. Bu hol arab-isroil chegara munosabatlarini yanada chigallashtirib yubordi. 1922-yil 28-fevralda Misr mustaqilligi e'lon qilingan. Misrni «mustaqil, suveren davlat» sifatida tan olingan. Suvaysh kanali mojarosi 1918-1919-yillar voqealari inglizlarni Misrdagi boshqaruv shaklini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi va Suvaysh kanali inqirozi bir qator voqealar, xususan, 1952-yilgi Misr inqilobi, Isroilning Misr nazoratidagi G'azoga hujumi, Buyuk Britaniya va Fransiyaning Asvan to'g'onini moliyalashtirishdan bosh tortishi va keyinchalik Nosirning Suvaysh kanalini milliyashtirishi natijasida yuzaga keldi. 1956-yil 26-iyulda Misr hukumati Suvaysh kanalini milliyashtirdi. Kanalni espluatatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan hamma masalalar Misr ixtiyoriga o'tdi. Suvaysh buhroni tufayli boshlangan urush har ikki tomon uchun og'ir talofatlarni keltirdi. Urush Angliya va Fransiya iqtisodiga ham katta zarba berdi. Misrdagi Suvaysh kanali Ikkinchi jahon urushidan keyin Britaniya uchun muhim boylik edi. U o'zining xorijdagi qolgan mulklari va Yaqin Sharqdagi neftning asosiy manbai bilan aloqalarni saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega edi. Uzunligi 120 milya bo'lgan Suvaysh kanali Qizil dengiz orqali O'rta yer dengizini Hind okeani bilan bog'laydi, bu esa Yevropa va Osiyo o'rtasida tovarlarni to'g'ridan-to'g'ri tashish imkonini beradi. Misrdagi Suvaysh kanali Ikkinchi jahon urushidan keyin Britaniya uchun muhim boylik edi. 1956-yilgi Suvaysh inqirozi Misr va Buyuk Britaniya, Fransiya va Isroil koalitsiyasi o'rtasida olib borilgan bo'lib, urush Yaqin Sharq va Arab-Isroil mojarosi tarixidagi muhim nuqtaga aylandi. Isroilning 1948-yildagi g'alabasi arab qo'shinlari tomonidan tezda tuzatilishi zarur edi. Angliya-Fransiyaning qo'pol xatosi Buyuk Britaniya va Fransiyaning Yaqin Sharqdagi ta'sirining pasayishiga olib keldi, bundan Sovet va AQSh davlatlari yangi o'yinchilarga aylanishdi. Buyuk Britaniya va Misr o'rtasidagi ajralishning birinchi asosiy sababi shundaki, ularning har biri Yaqin Sharqning jahon siyosatidagi o'rni haqida turlicha qarashlarga ega edi. Nosirning Yaqin Sharqda kuchayib borishi AQSh va Buyuk Britaniya tomonidan tahdid sifatida baholandi, chunki u G'arb dunyosining mintaqadagi ta'siriga qarshi kurashga moyil edi. AQSh uchun asosiy maqsad Sovet Ittifoqining Yaqin Sharqdagi ta'sirini kuchayishiga yo'l qo'ymaslik edi. 1956-yilning avgust va oktyabr oylari orasida Buyuk Britaniya va Fransiya Isroil bilan Misrga harbiy bosqin qilish haqida yashirin muzokaralar olib borishdi, chunki Isroil Misrni o'z suverenitetiga harbiy tahdid deb baholadi. **Uchta ustun ustidagi “piramida”**G'arb Yaqin Sharqdagi neokolonialistik Uchta ustun ustidagi “piramidaga tayanishi mumkin va kerak, deb hisoblar edi: harbiy bazalar, jumladan Suvaysh kanali, Bag'dod paktining siyosiy tuzilishi va Misrning Asvan to'g'onidagi iqtisodiy qiziqishi shular jumlasiga kiradi. Vashington har qanday holatda ham Sovet-Misr hamkorligini rivojlantirishga to'sqinlik qilishga qaror qildi. U Misr va G'arbn Asvan to'g'oni qurilishi uchun qarzlarni bilan bog'lamoqchi edi. Biroq, bu garov o'zini oqlamadi. Nosir Amerika hukumatining qullik shartlariga rozi bo'lmadi. Isroil va uning qo'shnilari o'rtasidagi keskinlik kuchayib ketdi, natijada isroilliklar 1955-yil 28-fevralda G'azoga hujum qildi. Misr o'sha paytda G'azoni nazorat qilgan. Janjal oqibatida o'ttizdan ortiq misrlik askar halok bo'ladi. Bu faqat Nosirning Misr armiyasini kuchaytirishga bo'lgan qarorini mustahkamladi. AQSh misrliklarga yordam berishdan bosh tortdi, chunki Isroilning AQShda ko'plab tarafdorlari bor edi. Bu Nosirni Sovetlardan yordam so'rashga majbur qildi. So'ngra Chexoslovakiya bilan zamonaviy tanklar va samolyotlar sotib olish bo'yicha katta kelishuvga erishildi. Boshqa tomondan Buyuk Britaniya va AQSh Asvan to'g'onini moliyalashtirish bo'yicha takliflarini rad etdi.

Asvan to'g'oni qurilishini subsidiyalashdan bosh tortish Prezident Nosir boshchiligidagi Misr Respublikasiga nisbatan AQShning birinchi rasmiy tashqi siyosati bo'ldi. Va bu harakat go'yo G'arb va Misr o'rtasida ochiq qarama-qarshilik boshlanishi uchun belgi bo'ldi.. Asvon to'g'oni qurilishi Nosirning Misrni modernizatsiya qilish rejasining bir qismi edi. Aqsh qarz berishdan bosh tortganidan roppa-rosa bir hafta o'tgach, 1956-yil 26-iyulda Iskandariyadagi namoyishda Nosir Misr hukumatining Suvaysh kanali umumiy kompaniyasini milliyashtirish to'g'risidagi qarorini e'lon qildi. U o'zining tarixiy nutqini quyidagi so'zlar bilan yakunladi:

“Suvaysh kanali kompaniyasining yillik daromadi yuz million dollarni tashkil qiladi. Nega buni o'zimizga olmaymiz? Biz o'zimiz xohlagan baland to'g'onni quramiz! Suvaysh kanali kompaniyasi milliyashtiriladi. Va u Misrliklar tomonidan boshqariladi! Chet elliklar emas, misrliklar! Va bu qonuniy! Kanalni fransuz Lesseps emas, misrliklar qurgan!..” deya ta'kidlagan.

Birja oldidagi ulkan Manshiya maydonini to'ldirgan minglab odamlar Nosirning deyarli har bir iborasini gulduros qarsaklar, quvonchli hayqiriqlar bilan bilan qarshilashgan. Suvaysh kompaniyasining milliyashtirilishi haqidagi xabar Misrda va barcha arab mamlakatlarida shodlik bilan kutib olindi. Nosirning dadil qarori butun milliy ozodlik harakati uchun katta ahamiyatga ega edi. Nosirdan o'rnak olishga chaqiriqlar bo'ldi. Suriya parlamentida deputatlar palatasi kotibi barcha arab davlatlarini o'z hududida faoliyat yuritayotgan xorijiy neft kompaniyalarini zudlik bilan milliyashtirishga chaqirdi. 1956-yil 26-iyulda Misr Arab Respublikasi Prezidenti Jamol Abdul Nosirning milliyashtirish to'g'risidagi mashhur farmoni e'lon qilindi. Misr Respublikasi Prezidentining “Umumiy Suvaysh kanali dengiz kompaniyasi”ni milliyashtirish to'g'risidagi farmonining 1-moddasiga ko'ra, uning barcha mulki, barcha huquq va majburiyatlari davlatga o'tgan. Eslatib o'tamiz, 1955-yilda milliyashtirish arafasida Suvaysh kanali orqali 14666 ta kema o'tgan bo'lib, kanalning yuk aylanmasi 115756 ming tonnani tashkil etgan. Janubdan shimolga o'tayotgan yuk oqimi 87,4 million tonna va to'rt baravardan ortiqni tashkil qilgan Sovet Ittifoqi va boshqa sotsialistik mamlakatlar qat'iylik bilan Misr tomonini oldilar. Sovet hukumati Misr hukumatining Suvaysh kanali kompaniyasini milliyashtirish haqidagi qarori Misrning suveren huquqlaridan kelib chiqadigan to'liq qonuniy harakat ekanligini alohida ta'kidladi.

“Uch mushketyor”operatsiyas. 1956-yil 29-oktyabr kuni kechqurun tunda Isroil havo-desant brigadasining tank bataloni bilan mustahkamlangan motorlashtirilgan bo'linmalari Sinay yarim orolining janubiy qismida Misr chegarasini kesib o'tdi va Al-Quptillani egallab oldi. Mitla dovonidan bir oz sharqda Isroilning havo-desant hujumi kuchlari tushirildi va dovonni himoya qilayotgan Misr bataloni bilan jang boshlandi. Qorong'i tushgach, Fransiya transport samolyotlari Isroil qo'nishi hududidagi tajovuzkorlarga harbiy texnika, o'q-dorilar, yoqilg'i, oziq-ovqat va ichimlik suvini yetkazib bera boshladi. Bosqinchilarning yo'li butun Sinay cho'lidan o'tdi, bu erda suv manbalariga ishonishning hojati yo'q edi. Markaziy yo'nalishda Isroilning ikki piyoda askar brigadasi chegarani kesib o'tib, tunda Al-Qusayma tomon o'tildi. Misr qo'shinlarining kuchli qarshiliklariga duch kelib, ular to'xtashga majbur bo'lishdi. Faqat 30-oktabrning oxiriga kelib - uzoq davom etgan artilleriya yordamida havo tayyorgarligidan so'ng - intervensiyachilar Al-Qusaymani egallashga muvaffaq bo'lishdi. Sohil yo'nalishida G'azo va Rafah hududlarida Isroil qo'shinlarining hujumi to'liq to'xtatildi. Quruqlikdagi kuchlarning harakatlari havodan nafaqat Isroil, balki fransuz uchuvchilari tomonidan boshqarilgan samolyotlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. "Tozalash" operatsiyasi boshlanishidan bir kun oldin, Fransiya ekipajlari bilan 60 ta frantsuz reaktiv qiruvchi samolyotlari Kiprdagi Britaniya bazasi orqali Isroilga o'tkazildi va ingliz va fransuz eskadronlari allaqachon Misr qirg'oqlariga harakat qilishdi. Shunga qaramay, ittifoqchilar tomonidan Isroil tajovuzini siyosiy va harbiy qo'llab-quvvatlash muammosiz davom etmadi. Isroil bosqinining ertasiga Angliya va Frantsiya hukumatlari Misr va Isroilga ultimatum qo'yadilar, unda urushni 12 soat ichida to'xtatish va urushayotgan tomonlarning qurolli kuchlarini Suvaysh kanalidan 10 mil uzoqlikda olib chiqish talabi

bor edi , inglizlarning bosib olinishiga aralashmasdan. Liviya va fransuz qo‘shinlari kanal zonasida – Port Sanda, Ismonliya va Suvayshda muhim o‘rinlarni egalladi. Ammo Nosirning dadil siyosatidan ilhomlangan oddiy misrliklar o‘z mamlakatlari ustida kelayotgan xavf-xatarga mardona qarshi chiqdilar va armiya bilan birga o‘z vatanlarini himoya qildilar. Ushbu rejalariga muvofiq, Isroil qo‘shinlari 1956-yil 29-oktyabrda Misrning Sinay yarim oroli bo‘ylab hujum qilib, Suvaysh kanalidan 10 milyagacha oldinga siljishdi. Kanalni ikki urushayotgan davlatdan himoya qilish bahonasida Angliya va Fransiya bir necha kundan keyin o‘z qo‘shinlarini u yerga tushirdilar. Nosir talabni bajarishdan bosh tortgach, amaliyot ittifoqchilarning havo hujumlari bilan Misr havo kuchlarini zararsizlantirish bilan boshlandi. 5-noyabr kuni 3-batalyon Parashyut polki El-Gamildagi aerodromni egallab oldi, fransuz parashyutchilari esa Port Fuadni egallab oldilar. Ertasi kuni ertalab soat 4:30 da dengiz orqali bostirib kirish boshlandi. Tanklar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan Qirollik dengiz qo‘mondonlari desant kemasi bilan qirg‘oqqa chiqdi, boshqa dengiz piyodalari esa vertolyotda harakatga keltirildi. Bunday taktika birinchi marta qo‘llanilgan edi. Kun oxiriga kelib, 2-batalyon Parashyut polki va ko‘proq tanklar qo‘ndirildi va ittifoqchilar Misrning ozgina qarshiliklarini chetga surib, kanal bo‘ylab tezlik bilan harakat qilishdi. Harbiy nuqtai nazardan, operatsiya ajoyib tarzda o‘tdi. Biroq, Britaniya va Fransiya o‘z harakatlari sabab bo‘lgan diplomatik bo‘ronga tayyor emas edi. Xalqaro bosim - ayniqsa mojaroning kuchayishi va Sovet aralashuvidan qo‘rqqan Qo‘shma Shtatlar tomonidan operatsiya muddatidan oldin yakunlandi. AQSh prezidenti Duayt Eyzexauerning fikricha, agar AQSh Misrga hujum qilish bilan birga bo‘lsa, natijada paydo bo‘lgan norozilik arab davlatlarini ham Sovet Ittifoqiga yaqinlashtirib yuborishi mumkin Bosqinchilar 7-noyabrda Kantarani, 8-noyabrda Ismoilini, 12-noyabrdan kechiktirmay Suvayshni egallashni maqsad qilgan edi. Ammo reja amalga oshmay qoldi. Misr qiyin, hatto tanqidiy vaziyatda edi. Misrliklar partizan urushiga tayyorgarlik ko‘rayotgan edi. Biroq, intervensionistlarning juda yaqin ko‘ringan g‘alabasi ingliz-fransuz imperialistlari uchun eng katta mag‘lubiyatga aylandi. Intervensiyon desant operatsiyalari boshlanganligi ma‘lum bo‘lishi bilanoq, SSSR Tashqi ishlar vaziri Xavfsizlik Kengashiga shoshilinch telegramma yubordi. Unda harbiy harakatlarni zudlik bilan to‘xtatish va Misr hududiga bostirib kirgan barcha qo‘shinlarni uch kun ichida olib chiqib ketish talabi bor edi. Ushbu talab bajarilmagan taqdirda, Misrga BMTning barcha a‘zolaridan, birinchi navbatda SSSR va AQShdan harbiy yordam ko‘rsatish taklif qilindi. 1956-yil 5-noyabr kuni Sovet hukumati Misrga qarshi tajovuzni to‘xtatish uchun qurolli kuchlarni BMT sanksiyalari bilan birgalikda qo‘llash taklifi bilan AQSh prezidentiga murojaat qildi. Sovet tashabbusi sizning shahringizda tartibsizliklarni keltirib chiqardi. Amerika Qo‘shma Shtatlari Suvaysh inqirozining boshidanoq Misrga qarshi tajovuzni rag‘batlantirish siyosatini olib borgan holda, uni o‘z maqsadlariga erishmasdan turib buzishdan umuman manfaatdor emas edi. Voqealar esa bosqinchilar va ularga hamdard bo‘lganlar xohlagan tarzda rivojlanmadi. Sovet hukumati Xavfsizlik Kengashidagi shoshilinch qadamlarini Angliya, Fransiya va Isroil hukumatlari rahbarlariga yuborgan xabarlar bilan kuchaytirdi. Ularda davom etayotgan tajovuzning eng jiddiy oqibatlarini va Sovet Ittifoqining Yaqin Sharqda tinchlikni tiklash uchun qat‘iy choralar ko‘rishga tayyorligi haqida ogohlantirishlar bor edi. Ushbu ogohlantirishlar "konstruktiv" tajovuz ishtirokchilariga jiddiy ta‘sir ko‘rsatdi. Tez orada Angliya va Fransiya bosh vazirlaridan javob xabarlarini olindi. Ular Misrdagi o‘z qo‘shinlariga 6-noyabrdan 7-noyabrga o‘tar kechasi o‘t ochishni to‘xtatishga buyruq berganliklarini ma‘lum qilishdi. Xuddi shunday xabar Isroil hukumati rahbaridan ham keldi. Biroq o‘t ochishni to‘xtatish agressiyani avtomatik tarzda to‘xtata olmadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, garchi 1967- yilgi Olti kunlik urushdagi keyingi mag‘lubiyatga uchragan bo‘lsa ham. Nosirning g‘alabasi Uchinchi dunyo qo‘shilmaslik harakati strategiyasi hayotiy alternativa ekanligini his qildi. Eng muhimi, Suvaysh urushi Yaqin Sharqning jahon siyosatidagi, xususan, Sovuq Urush kontekstidagi muhim rolini shubha ostiga qo‘yishga muvaffaq bo‘ldi.